

“Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

”Når klokken er halv tolv har vi spisning.”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger.

Maria Bruselius-Jensen, April 2007

Afdelingen for Ernæring, Fødevareinstituttet
Danmarks Tekniske Universitet

Når klokken er halv tolv har vi spisning – Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

1. udgave, 1. oplag, april 2007

Copyright: Fødevareinstituttet, DTU

ISBN: 978-87-92158-02-4

Rapporten findes i elektronisk form på adressen:

www.food.dtu.dk

Fødevareinstituttet

Danmarks Tekniske Universitet

Mørkhøj Bygade 19

DK-2860 Søborg

Tlf. +45 72 34 60 00

Fax +45 72 34 70 01

Indholdsfortegnelse

FORORD	4
INDLEDNING	5
BAGGRUND.....	5
FORMÅL	5
RAPPORTENS OPBYGNING.....	6
UNDERSØGELSESDSIGN	7
STUDIEPOPULATION	8
ANALYSEFORM.....	10
ANALYSEFORMER.....	11
KONKRETE FORHOLD	12
MADPAKKER	12
MADTILBUD	13
OPSAMLING	16
SOCIOKULTURELLE FORHOLD	18
MAD- OG MÅLTIDSFÆLLESSKABET	18
EJERSKAB OG SKOLEMADSORDNINGER.....	20
OPSAMLING	22
PERSONLIGE FORHOLD	23
ELEVERNES INDFLYDELSE PÅ HINANDEN.....	23
FORÆLDRENE'S INDFLYDELSE	24
LÆRERNE'S INDFLYDELSE	25
DE MADANSVARLIGES INDFLYDELSE.....	26
OPSAMLING	27
KONKLUSIONER OG ANBEFALINGER	28
OVERORDNEDE KONKLUSIONER	28
ANBEFALINGER	30

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Forord

I disse år er der stigende interesse for at udvikle sunde skolemadsordninger. Denne undersøgelse indgår i en række sammenhængende undersøgelser af madtilbud i danske skoler, som foretages af Fødevareinstituttet, Afdelingen for Ernæring, med det formål at undersøge, hvordan nuværende skolemadsordninger fungerer.

En meget stor tak til alle de lærer og elever som har deltaget i undersøgelsen, og givet mulighed for at bidrage til debatten om skolemadsordninger med denne rapport.

Også en stor tak til de mange medarbejdere i Fødevareinstituttet, Afdelingen for Ernæring, som har givet gode råd og faglig sparring til undersøgelsen.

Undersøgelse er finansieret af Fødevarestyrelsens Alt Om Kost-pulje og Direktoratet for Fødevareerhvervs Innovationspulje.

Indledning

I sommeren 2006 deltog elever fra 3. og 6. klassetrin fra 6 udvalgte danske folke- og privatskoler i en undersøgelse, hvor nogle blev observeret under frokosten og nogle deltog i gruppeinterviews. Eleverne fortalte om deres oplevelse af at spise på skolen og særligt om deres oplevelser af at bruge madtilbud på skolen. Denne rapport præsenterer resultaterne af undersøgelsen.

Baggrund

Overvægt og fedme er blevet en trussel mod folkesundheden. Især en stigende forekomst blandt børn og unge giver anledning til bekymring. Skolen er blevet tillagt en central rolle som arena for mulige forebyggelsesstrategier relateret til sund kost og fysisk aktivitet. Særligt centralt i debatten er udviklingen af skolefrokostordninger som middel til at fremme sunde kostindtag og sunde kostvaner.

Udfordringen i den aktuelle debat om skolefrokostordninger er, at der i betydelig grad mangler viden om, hvorledes madtilbud kan indrettes, så børnene ønsker at benytte dem, samt hvorledes madtilbud kan integreres i skolernes hverdag på en måde, så de fremmer elevernes dannelse af sunde madvaner.

Indsatser for fremme af sunde kostvaner har, fra primært at være fokuseret på informationskampagner, gennem de senere år fokuseret på vigtigheden af tilgængeligheden af sunde kosttilbud, og dermed muligheden for at brugerne kan vælge sunde fødevarer (Ovesen, 2005). Men erfaringer fra sundhedsfremme projekter peger på, at hvis skolen skal være en arena for dannelse af børns mad og måltidskultur, er det væsentlig, at skolerne har mad og måltidskulturer, som kan understøtte elevernes lyst til at spise sunde måltider på skolerne (Kromann, 2003). Derfor retter denne undersøgelse et blik på, hvordan mad- og måltidskulturer opleves af elever på skoler med forskellige typer af skolemadsstilbud.

En række læringsteoretiske studier peger ligeledes på, at tilgængelighed af sunde madtilbud skal kombineres med aktiviteter, som involverer og motiverer eleverne, for at en sådan indsats kan påvirke elevernes dannelse af sunde madvaner (Jensen 2000). Simovska peger på, at eleverne bør have reel indflydelse på udformningen af skolens aktiviteter omkring sundhedsfremme, hvis projekter skal påvirke elevernes sundhedsadfærd (Simovska 2005), mens Wistoft understreger vigtigheden i at sætte sig ind i elevernes verdensbillede og tale elevernes sprog (Wistoft, Jensen & Roesen 2005). Endelig peger Colquhoun (Colquhoun 2005) på, at udefrakommende sundhedsfremmende aktiviteter ofte har en alt for fastlåst defineret af problemer og løsninger og sjældent formår at tilpasse sig den lokale etos på skolerne (Colquhoun 2005). Dermed skabes der ikke lokalt ejerskab for projekterne, og skolernes madkultur påvirkes ikke positivt.

Formål

Formålet med denne undersøgelse er, at undersøge hvordan forskellige typer af skolemadsordninger formår at tilpasse sig de lokale strukturer, at tale sig ind i elevernes verden og at skabe et lokalt ejerskab. Med den indgangsvinkel er det undersøgelsens specifikke formål er at give et indblik i, hvilke sociokulturelle såvel som strukturelle forhold, der har betydning for elevernes oplevelse af deres skolefrokost, med særligt fokus på elevernes brug og oplevelse af skolemadsordninger. Hermed ønsker undersøgelsen at bidrage med viden om, hvordan skolemadsstilbud kan udvikles, så eleverne ønsker at bruge dem.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Rapportens opbygning

I kapitel 2 præsenteres undersøgelsens metodevalg, studie population og fokusområder. I de følgende tre kapitler præsenteres en opsamling af de væsentligste data fra undersøgelsen. Kapitel 3 omhandler de konkrete forhold som eleverne oplever som betydningsfulde for deres frokost. Kapitel 4 præsenterer de sociale og kulturelle forhold omkring frokosten. Endelig beskrives i kapitel 5, hvordan forskellige aktørgrupper har vist sig at have indflydelse på, hvordan skolefrokosten forløber. Afsluttende i kapitel 6 opsamles de væsentligste konklusioner i en række temaer, som har fremstået som de mest centrale for elevernes oplevelse af skolefrokosten og, der gives nogle foreløbige handlingsrettede anbefalinger for udviklingen af madordninger samt udpeges en række temaer til videre undersøgelse.

Metodevalg

Undersøgelsen er foretaget med kvalitative undersøgelsesmetoder. Det kvalitative undersøgelsesdesign åbner mulighed for, at alle forhold, som eleverne oplever som betydningsfulde for deres skolefrokost, kan inkluderes. Dermed har undersøgelsen en anden dybde, end ex. spørgeskemabaserede undersøgelser.

Undersøgelsen betragter skolefrokosten fra elevernes position. Rapporten har et fænomenologisk sigte med det formål at få et blik på *hvad er det egentlig for en virkelighed der udspiller sig i spisefrikvarteret*. Samtidig har undersøgelsen også et blik på den konkrete kontekst som skolefrokosten indgår i, herunder de konkrete strukturer omkring madordninger og organisering af skolefrokosten. Undersøgelsen bygger kun på elevernes egne fortællinger om deres skolefrokoster, fortællinger om hvad der foregår, i hvilken kontekst det forgår, og hvordan det opleves af eleverne. Undersøgelsen har ikke inddraget elevernes liv udenfor skoletiden, ligesom den heller ikke har forholdt sig til elevernes sociale baggrund.

Undersøgellesdesign

Undersøgelsen på de udvalgte 6 skoler er baseret på to klassetrin, 3. og 6. klasse. Disse klassetrin er valgt, for at materialet så vidt muligt, kan generaliseres til alle klassetrin. 3. klasse er valgt for at repræsentere de mindre elever (0-4 klassetrin), mens 6. klasse repræsenterer de større elever (5-10 klassetrin). Desuden er 6.klassetrin valgt, fordi det ofte er 6.klasse som er inddraget i salg af fremstilling af skolemadstilbudene. Dermed har undersøgelsen bedre mulighed for at belyse betydningen af elevernes deltagelse.

Der er brugt to forskellige metodiske designs til de to aldersgrupper. Dette på baggrund af en formodning om, dels at det ville være lettere at observere, frem for at interviewe tredje klasse, uden at de ændrede praksis, og dels at det ville være lettere at føre en lang gruppebaseret samtale med eleverne fra 6. klasse.

Analysen af 3. klasseelever bygger på deltagende observationer. Observationer er foretaget ved deltagelse i et spisefrikvarter sammen med klassen med det formål at studere hvordan frokosten forløber.

Observationerne er foretaget ved at følges med en gruppe elever i kantinen og spise, eller købe mad, samt ved efterfølgende at deltage i frokosten i klassen. Derefter er der på alle skoler foretaget et uformelt interview med en gruppe af 3.klasseelever. Grupperne har været af varierende størrelse. I grupperne er der blevet talt ustruktureret med eleverne ud fra de samme spørgsmål som er brugt i fokusgrupperne.

Analysen af 6. klasseelever bygger på fokusgruppeinterviews foretaget i skoletiden. Der har deltaget 6 elever i hvert interview, med to interviews på hver skole. På skoler med flere spor er der interviewet en gruppe fra to forskellige klasser. På skoler med 1 spor er interviewene foretaget med to grupper elever fra samme klasse. Interviewet har varet mellem 20 - 40 min. På en enkelt skole (SB1) er der kun foretaget interview med en enkelt gruppe 6.klasseelever.

Det gælder for undersøgelser på begge klassetrin, at der både er blevet talt om spisefrikvarteret generelt, og direkte om skolemadstilbudet. De generelle spørgsmål giver en bredere forståelsesramme for, hvordan konkrete og sociokulturelle forhold omkring spisefrikvarteret, indvirker på hvad og hvordan der bliver spist.

Alle interviews er foretaget i grupper. Det giver mulighed for at få indblik, i hvordan eleverne taler om mad og måltider på skolen, og hvordan de forhandler om holdninger til mad. Herunder dynamikken i hvordan eleverne påvirker hinandens udvikling af praksiser og oplevelser af mad og måltider i skolen, hvad er det for

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

fælles forståelser og praksisser som er gruppen. Gruppeinterviews giver også mulighed for, at eleverne indbyrdes taler om skolefrokosterne, hvorved samtalen kan komme dybere i de enkeltes præferencer og eventuelle uenigheder og forskellige opfattelser kommer frem.

Fokusgruppeinterviewene er foretaget efter en spørgeguiden med få overordnede spørgsmål. I alle fokusgrupper er der inddraget billeder af kantinens udbud og faciliteter i diskussionen.

Studiepopulation

Undersøgelsen er foretaget i april - juni 2006. 4 af de udvalgte skoler er udvalgt blandt de 20 skoler som har deltaget i projektet ”Kvaliteten af skolefrokost”, som er foretaget sideløbende med denne undersøgelse af Fødevarerinstitutionen (Christensen, 2007). Derudover blev de sidste to ordninger valgt fordi de modtager mad fra en ekstern skolemadsleverandør.

I udvælgelsen af de skoler, som har deltaget i undersøgelsen, er der søgt repræsentation fra nedenstående forhold:

- *Skoler, hvor maden produceres af eksterne leverandører udenfor skolen og skoler, hvor maden produceres internt i på skolen.* Hypotesen er at skoler med eksterne leverandører har vanskeligere ved at tilpasse sig den lokale kontekst end skoler med interne madordninger.
- *Skoler, hvor eleverne deltager i drift og tilberedning af hele måltider til madordningen og skoler, hvor eleverne er ikke deltager.* Hypotesen er at elever som deltager i tilberedning af måltiderne, har mere indflydelse på tilbudene og mere ejerskab for ordningerne.
- *Skoler, som tilbyder et helt måltid (madordninger) og skoler, som kun tilbyder et supplement til madpakker (boder).* Hypotese er, at typen af madtilbud har en betydning for, hvordan eleverne oplever at madtilbudet har en indflydelse på deres spisepauser.

Da undersøgelsen har en særlig interesse i brugen af madtilbud på skolerne, er der ikke medtaget skoler uden madtilbud. I rapporten bruges betegnelsen, skolemadstilbud, som fællesbetegnelse både for skoler med madordninger og for skoler med boder.

Følgende 6 skoler har deltaget i undersøgelsen

- SK1 er en privatskole i en jysk provinsby. Skolen har 312 elever fordelt på 0. - 10. klasse. Fra skolen er der adgang til mange alternative madudbud. Skolen har en kantineordning, hvor der tilbydes både hele kolde og varme måltider dagligt. Kantinen tilbyder en varm ret, som varierer hver dag. Der er også hver dag en ”smør selv” buffet med brød og forskellige pålægstyper, samt pizzaboller. Maden sælges individuelt til eleverne. Elever fra 3-10 klassetrin deltager i både planlægning, madlavning og salg. Eleverne deltager en samlet uge i hvert skoleår. Eleverne planlægger ugens menuer, deltager i indkøb, tilberedning, salg og oprydning i køkkenet. Kantinen er åben hele skoledagen.
- SK2 er en privatskole i en forstad til Århus. Skolen har 166 elever fordelt på 0.-9. klasse og ligger i landlige omgivelser uden adgang til alternative madtilbud. På skolen er der en etableret fælles madordning, som er obligatorisk og betalt gennem skolepenge. Fra 0.-10. klasse deltager eleverne på skift i fremstilling, borddækning og oprydning. Alle elever spiser sammen i spisegrupper på tværs

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

af klasserne. 0. og 1. klasse spiser med 8. og 9.klasse, 2. 3. og 4. klasse spiser sammen og 5, 6. og 7. klasse spiser sammen. Der er faste bordhold, og lærerne spiser sammen med eleverne. Maden skifter mellem kold og varm mad. Der er altid suppe om mandagen, kold mad og rester tirsdag og torsdag, en varm ret om onsdagen og frugt og brød om fredagen. Der er altid brød til måltiderne, og også efter frokosten er afholdt, kan sultne elever hente brød i køkkenet. I spisepausen starter eleverne med at spise. Det er obligatorisk at sidde ved bordet i 15 minutter. Derefter har de frikvarter.

- SK3 er en folkeskole i forstad til Storkøbenhavn. Skolen har 580 elever og der er adgang til flere alternative madtilbud. Skolen har kantineordning, som er administreret af en ekstern skolemadsleverandør. Skolemadsordningen er et totalkoncept, som indeholder færdige retter til opvarmning, drikkevarer, kantineindretning, undervisningsmateriale til de elever, som står for salget. De varme måltider opvarmes i mikrobølgeovne og brødprodukter opvarmes i toastmaskiner. Maden sælges til eleverne fra et madudsalg etableret på skolerne. Der serveres dagligt tre varme retter med tre valgfrie typer tilbehør (grønt el. frugt), tre typer sandwich, nogle snacks og drikkevarer. Fredag kan købes kage. På begge skoler står 6.klasseeleverne for slaget fra boden i spisefrikvarteret. De deltager i den forbindelse i undervisning i ernæring og hygiejne organiseret af leverandøren. Kantinen har åben i 10-frikvarteret og i spisepausen. Varme retter kan forudbestilles, men det benyttes meget begrænset af eleverne.
- SK4 er en folkeskole i Odense. Skolen er 660 elever og fra skolen er der adgang til mange alternative madtilbud. Skolen har samme eksterne skolemadsleverandør som på SK3 og har derfor præcis samme udbud i kantinen. Ligesom på SK3, deltager 6.klasse også i salget.
- SB1 er en folkeskole i en forstad til en jysk provinsby. Skolen 161 elever fordelt på 0.-6.klasse og der er ikke adgang til alternative madudbud. Skolen har en bod som tilbyder kolde mellemmåltider. Udbudet i boden er tænkt som et supplement til madpakken. Maden sælges individuelt til eleverne. Elever i 6.klasse har et fag med betegnelsen ”bod”, hver de hver anden uge fremstiller pølsehorn og pizzaboller og eventuelt pastasalater til skoleboden. Der er også gulerødder, lidt frugt og forskellige drikkevarer i boden. Eleverne står også for salget i boden og oprydning.
- SB2 er en folkeskole i København. Skolen har 611 elever og fra skolen er adgang til alternative madtilbud, dog et stykke væk fra skolen. Skolen har en bod, som tilbyder kolde og varme mellemmåltider og snacks. Der sælges lune frikadeller, toast, bagles, knoppers, müslibarer og enkelte stykker frugt. Udbudet i boden er tænkt som et supplement til madpakken. Maden sælges individuelt til eleverne. Elever fra 9.klasse deltager i administration af boden og varetager salget. Bodens har åbent i 10-frikvarteret og efter spisepausen i 12-frikvarteret.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

Følgende fordeling er opnået:

	SK1 Jylland	SK2 Jylland	SK3 Sjælland	SK4 Fyn	SB1 Jylland	SB2 Sjælland
Intern organiseret madtilbud	X	X			X	
Ekstern organiseret madtilbud			X	X		X
Elever deltager tilberedning	X	X			X	
Elever deltager ikke i tilberedning			X	X		X
Madordning - tilbud om helt frokostmåltid	X	X	X	X		
Bod - tilbud om supplement til måltid					X	X

Geografisk er der opnået en fordeling, med 3 jyske skoler, 2 sjællandske skoler og en fynsk skole.

Der er foretaget 11 fokusgruppeinterviews med 6.klasseselever. I hvert interview har deltaget 6 elever, i alt har 66 elever fra 6.klasse deltaget i interviews. Der er foretaget observationer af frokoster i 6 3.klasser. Før eller efter observationen er der foretaget interviewsamtale med en gruppe elever fra klassen. Størrelsen af gruppen varieret fra 6 til 25 (hele klassen). I alt har ca. 140 3. klasseelever deltaget. Samlet har 206 elever deltaget i undersøgelsen. De elever som har deltaget i interviews er udvalgt af elevernes klasselærer. Kriterier for udvælgelsen har været at eleverne ønskede at deltage, samt der var en lige fordeling af piger og drenge. Drenge og piger deltog samlet i interviewene.

Analyseform

Alle interviews og deltagende observationer er optaget på bånd. Der er ført logbog over alt empiriindsamling. Fokusgruppeinterviews er detaljeret udskrevet. Analyse af den øvrige empiri bygger på logbog og aflytning af bånd. Observationer er beskrevet som forløb.

Alle fokusgrupper og observationer er indledende behandlet hver for sig, idet der systematisk er søgt efter tematiske forhold af interesse for undersøgelsen formål. Derefter er alle fokusgruppeinterviews behandlet samlet med henblik på at finde temaer af central betydning for elevernes frokost. Ligeledes er alle observationer behandlet samlet med henblik på at finde særligt centrale temaer.

På baggrund af analysen af materialet er følgende temaet udvalgt:

Konkrete forhold:

- Madpakker
- Madtilbud

Sociokulturelle forhold:

- Kollektive og individuelle oplevelser af skolefrokosten
- Ejerskab og engagement i skolemadsordninger

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Personlige Forhold:

- Elevers indflydelse på skolefrokosten
- Forældres indflydelse på skolefrokosten
- Læreres indflydelse på skolefrokosten
- Madansvarliges indflydelse på skolefrokosten

Analyseformer

Alle samtaler med eleverne har taget udgangspunkt i en snak om, hvad eleverne konkret foretager sig i spisefrikvarteret. Elevernes fortælling om deres frikvarter er gennem interviewet blevet uddybet i forhold til, hvorfor eleverne tilbringer deres frikvarter på den måde, og hvorfor de netop spiser som de gør. Data i kapitlet om konkrete forhold er ikke tolkede i særligt stort omfang, men præsenterer en opsamling af, hvad eleverne har fortalt om deres hverdagspraksis, og hvad der er observeret under besøgene på skolerne. Dernæst præsenteres data omkring hvilke sociokulturelle forhold der har vist sig at være på de deltagende skoler, samt hvordan disse forhold udvikler sig. Disse data er baseret på analyser af, hvordan eleverne har talt med hinanden om at spise på skolen. Endelig præsenteres en række data omkring, hvilke aktører der har indflydelse på elevernes spisefrikvarter herunder deres kostvalg. Disse data bygger på analyser af, hvem eleverne taler om, og hvordan de taler om dem i deres fortællinger om frokosten. I præsentationen af data er inddraget en række citater. Citaterne tjener til at ”give eleverne stemme” i rapporten, idet deres egne ord giver et bedre oplevelse af elevernes fortælling.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Konkrete forhold

Der er en hel række konkrete forhold som strukturer en skolefrokost. Hvornår spises? Hvor spises der? Hvor længe? Hvad kan man få? Hvad koster det? osv. I det følgende præsenteres de konkrete forhold, som eleverne oplever som betydningsfulde for deres frokost. I de fortællinger og observationer, som denne rapport bygger på, har der vist sig at være en lang række konkrete forhold, som ofte har stor betydning for, hvordan eleverne oplever det at spise på skolen, og hvordan de vælger at spise. I interviewene er der lagt vægt på ikke at styre, hvad eleverne har valgt at tale om, når de beskriver deres frokost. Derfor er de forhold, som er nævnt her, alle forhold, som spontant har fremstået betydningsfulde for eleverne. Samtidig beskriver disse forhold den *kontekst* som eleverne oplever at deres skolefrokost indgår i. Afsnittet beskriver først elevernes oplevelser i forbindelse med madpakkespisning, og derefter beskrives de konkrete forhold som eleverne har fortalt om som betydningsfulde for deres brug af skolemadsordninger.

Madpakker

På SK2 spiser eleverne altid mad fra skolens madordning og har derfor aldrig madpakke med og vil derfor ikke blive omtalt i dette afsnit. På de andre 5 skoler, som har deltaget i undersøgelsen, spiser eleverne madpakke de fleste skoledage.

3.klasse og madpakker

Med ganske få undtagelser fortalte alle elever i 3. klasse, at de har madpakke med alle de dage hvor de ikke benytter skolemadsordninger. Eleverne fra 3.klasse har virket meget tilfredse med at spise madpakker og de fleste elever spiser også det meste af deres mad.

”Altså, min madpakke er altid god. Jeg har tre madder med, og så måske en figenstang, uhm.” Elev fra 3.klasse SB1

Det gælder både for skoler med madordning og skoler med bod. Samtidig er der en del af eleverne, som sætter pris på den forudsigelighed, der i at de nogenlunde ved, hvad de får. Eleverne fortæller f.eks. i generelle vendinger om, hvad de har med i madpakken; *”Jeg har altid nogle rugbrødder og så nogen grøntsager i min madpakke”*. Det lader til at have stor betydning at madpakken er noget man har mad ”hjemme fra”. Den er en slags hilsen fra forældrene. Schmidt taler om madpakken som *”et lille stykke af mor og far”* som barnet har med i institution (Schmidt, 2005). De har svært ved at forestille sig andet end fars og mors madpakke. Ingen 3.klasseelever har fortalt, at de selv smører madpakke.

6.klasse og madpakker

I 6.klasse er billedet mere blandet. De fleste elever har madpakke med, hvis de ikke skal købe mad i skolemadsordningen. Der er også elever, som angiver, at de ofte slet ikke spiser frokost i skoletiden. Disse elever spiser ofte hjemme, efter skoletid. Endelig er der elever, som både har mad med og køber mad. Fagts data på Børn og unges måltidsvaner viser et tilsvarende mønster, hvor langt størstedelen af frokostmåltiderne for de 7-10 årige spises på skolen, mens tallet falder betydeligt for børn i 11-14 års alderen. De større børn spiser oftere hjemme eller køber mad på skolen (Fagt, 2007). Generelt var 6.klasse eleverne mindre tilfredse med madpakkerne, og flere angav at de syntes den var kedelig.

”Man kan altså godt blive ret træt af at spise rugbrød, og så kan det godt lugte dårligt”. 6.klasseelev SB2

Som citatet antyder, var der flere elever, som gav udtryk for at madpakken var ulækker. Ligeledes var der flere, som ikke spiste alt maden fra madpakken. Der var dog også en stor gruppe af 6.klasseleverne som

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

fortalte, at de var helt tilfredse med at spise madpakker. Det skønnes, at ca. 20 % af de adspurgte elever, jævnligt selv smører madpakke. 6.klasse på SK1, som har en intern madordning, varierer fra det samlede billede. Her var 6.klasse hyppige brugere af madordningen og kun ca. halvdelen af eleverne havde madpakke med. Resten spiste mad fra skolemadsordningen. Der lod til at være større tilfredshed med madpakken, blandt de elever som selv smør den.

På SK2 hvor eleverne har en fællesspiseordning, og derfor aldrig har madpakker med, var eleverne i 3.klasse meget interesserede i at prøve at have madpakker med, for så ”kan man jo selv bestemme, hvad man kan lide”. 6.klasserne på SK2 var slet ikke interesserede i madpakker og var meget glade for madordningen.

En undersøgelse, foretaget af mejeriforeningen om forældre og børns forhold til madpakker, viser et tilsvarende billede. Her er de mindre elever (3. og 4. klasse) meget tilfredse med deres madpakker, mens de større elever (5. og 6. klasse) er mindre tilfredse og taler om lugten fra madpakken og lignende. (Mejeriforeningen 2002)

Madtilbud

På alle de seks skoler, som har deltaget i undersøgelsen, har der vist sig at være en meget stor variation mellem, hvor meget eleverne bruger madtilbudene på skolerne. SK2 adskiller sig igen her, da skolen har en obligatorisk madordning, hvor alle elever spiser hver dag. Men på de andre skoler er billedet meget varieret.

3.klasse og madtilbud

Overordnet betragtet er mønsteret at eleverne fra 3.klasse kun bruger ordningen ved ”særlige lejligheder”. På nogle skoler betyder det, at eleverne næsten aldrig bruger ordningen, mens det på andre skoler er almindeligt at bruge ordningen hver fredag.

”Vi går altid i boden om fredag. Der får jeg penge med. Der er altid en meget lang kø for der er fredagsmad”. Elev 3.klasse SK1

På den måde bliver det at gå i boden noget særligt, noget som ikke er hverdagsmad og dermed er mad fra madordning og boder heller ikke hverdagsmad for eleverne. På SK1 som har en intern madordning bruger eleverne fra 3.klasse ordningen hver fredag. Flere af eleverne taler ellers om ordningen som usund og blandt andet derfor bruger de den ikke. Men om fredagen er det altså i orden at få noget ”særligt” fra kantinen. Eleverne i 3.klasse giver udtryk for, at det er deres forældre, der bestemmer om de bruger madtilbudene på skolen. På SB1 og SB2, de to skoler med boder, var det meget sjældent at 3.klasse eleverne brugte boden. For næsten alle elever var et besøg i boden særlige lejligheder, hvor de skulle have ”noget lækkert”.

6.klasse og madtilbud

I de deltagende 6.klasser er billedet meget mere varieret. Den gruppe, som bruger madtilbudene mest, er 6.klasse på SK1. Her var der mange elever som købte nogen næsten dagligt i den interne kantine. De købte både hele måltider og supplement til madpakker. I denne gruppe var det en hverdagshandling at bruge madordningen. På SK3 og SK4 de to skoler med en ekstern leverandør, er billedet nogenlunde ens. Her bruger 6.klasserne madordningen 1–2 gange om ugen. Nogle få spiser flere gange og nogen bruger slet ikke boden. Eleverne opfatter det ikke som noget særligt at bruge madordningen og køber hverdagsmad. På de to skoler med boder er der stor forskel på, hvor ofte eleverne bruger boden. På SB2, hvor eleverne har en

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

bod som sælger kolde og lune snacks som supplement til madpakken bruger den ene 6. klasse boden jævnligt. For flere udgør maden fra boden hele deres frokost på skolen.

”Jeg køber altid noget i boden. Det er jo ikke så meget man kan få, men så kan man lige klare sig igennem til man kommer hjem”. Elev 6.klasse SB2

Men disse elever taler alligevel ikke om maden fra boden som et egentligt måltid. I den anden 6.klasse bruger de sjældent boden. I denne klasse er det altid som supplement eller som erstatning for glemt madpakke. På den skole hvor eleverne selv tilbereder mad til boden (SB2), bruges boden jævnligt af alle de større elever. Der er ingen af de elever som har deltaget som taler om maden fra boden som et måltid. Det snarere et mellemmåltid. Det understreges også af at der kun er åbent i 10-frikvarteret.

Hvad kan vi lide?

Eleverne i alle interviews blev bedt om at fortælle, hvad plejer at købe når de brugte skolen madtilbud. På alle skolerne i både 3. og 6. klasse var de mest interesserede i at spise brødprodukter med hvidt brød. Pizzaboller, pølsehorn, sandwiches, toast, m.m. De var mere skeptiske overfor varme retter. Generelt kunne eleverne godt lide velkendte varme retter. Pasta, suppe, kylling, mm. På SK2 hvor eleverne spiser sammen hver dag, kunne eleverne generelt godt lide de fleste af de retter, som den madansvarlige serverede. Også grøntsagssupper, som blev serveret en gang om ugen. Men eleverne var meget skeptiske overfor nye retter. Eleverne kunne huske langt tilbage og tale om retter de havde fået for flere måneder siden og stadig huske dem med gru.

”Der var en gang han (den madansvarlige på skolen) lavede bønnespisesuppe. Aaarghh, det var ulækkert. Og dagen efter fik vi den igen, bare med pasta” Elev 6.klasse SK2.

På nogle skoler var eleverne også interesserede i at spise frugt og salat. Men det generelle billede var, at de sjældent syntes at frugt og gulerødder var indbydende.

”Altså gulerødderne nede i boden har stået i vand i en uge og frugten er også gammel. Den eneste der køber det er en lærer der hedder Bente.” Elev 6.klasse SB1

På SK2 fortæller eleverne igen om et helt andet billede. Her får eleverne frugtfad hver fredag og de taler alle om det med stor begejstring. Det er virkelig en dag, man glæder sig til. Her er frugten tydeligvis gjort til noget særligt lækkert, mens den frugt som sælges i de andre madtilbud opleves som ulækker af eleverne. Flere steder taler eleverne om at det samme frugt har ligget i boden meget længe. Denne forskel kunne muligvis skyldes at frugten er frisk og udskåret på SK2, men den lader til være præsenteret dårligt på de andre skoler.

Udbudet

Der er stor variation i, hvor meget udbudet på skolerne varierer. På SK3 og SK4, som har den eksterne skolemadsordningen, er der gjort en del ud af at variere madtilbudet, for på den måde at fastholde elevernes interesse. På SB1 og SB2 køres der næsten uden forandringer i udbudet. Endelig er der på SK1 og SK2 en daglig menu som varierer, men med mange faste gengangere og på begge skoler kan man altid få brød med pålæg. Samtalerne med eleverne viser, at eleverne er delte i forhold til menuvariation. Mange fremhæver at *”det er noget andet end det man få derhjemme”*, og det synes de er spændende og attraktivt. Samtidig viser undersøgelsen at de fleste elever vælger retter, de kender på forhånd. Flere vælger altid det samme. Særligt vælger de brødprodukter. Ingen elever i undersøgelsen har kommenteret, at de er trætte af et ensformigt udbud. På nogle skoler er der problemer med, at der man være udsolgt af forskellige produkter i

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

madordningen. Det kommenterer flere elever på disse skoler, at de er rigtigt kede af. Særligt kan det være svært for de mindre elever, som så skal orienterer sig i udbudet igen og vælge noget andet.

Præsentation af menuer

På SK3 og SK4, som har en ekstern skolemadsleverandør, har præsentationen af menuerne vist sig at have betydning for elevernes valg af frokost. Her er menuen for alle retter illustreret med billeder på et menukort. Denne menu kan også ses på leverandørens hjemmeside. Flere brødprodukter er også præsenteret på disken ved udsalget. På begge skoler er der mange klager over, at illustrationerne er misvisende. Klagerne går på at portionerne er mindre og ser mindre appetitlige ud, når de serveres. Det er særligt de varme retter, der er klager over.

”Det er simpelthen bare totalt surt at komme tilbage med noget og så åbner man den og så ser det bare totalt ulækkert ud.” Elev 6. klasse SK4.

Det lader til at påvirke elevernes lyst til at købe varme retter, som de ikke før har smagt. I den forbindelse skal det understreges, at illustrationer spiller en stor rolle i disse skoler, da udbudet er stort og ofte varierer, og de varme retter er ikke præsenteret, så eleverne kan se dem inden de køber dem. De leveres i en lukket pakke. Derfor bruger eleverne næsten udelukkende menukortene for at orienterer sig i udbudet og til at vælge. Ligesom de heller ikke kan bruge syns- og lugtesansen til at vælge. På SK1 præsenteres menuen normalt ved at ”man ser hvad de andre får” eller går forbi kantinen og hører, hvad der er. Desuden er der hver dag brødprodukter er lagt i buffet til ”smør selv”. Eleverne er glade for at det nogle gange er en overraskelse, hvad de får. På SK2 får alle serveret det samme. På hverdage køres efter et fast mønster med suppedage, smør selv dage og dage, dage med varme retter og frugt og brød dag om fradagen. Ved højtider serveres særligt lækre menuer. Dette værdsættes højt af eleverne.

Priser

Generelt er eleverne i 6. klasse meget prisbevidste. De taler en del om priser og kender prisniveauet for lignende produkter udenfor skolen. De sammenligner kritisk med priserne i boderne på skolen og de vurderer om de får noget for pengene. På alle skoler har der spontant været en del snak om priser. Eleverne på SK1, SK2 og SB1, som har interne ordninger, er meget tilfredse med priserne. På SK2 betales madordningen gennem skolepengene, men eleverne nævner flere gange at de kun betaler 5 kr. om dagen og så er det faktisk rigtigt lækker mad de får. På SK1 laver de lignende sammenligninger med priser på mad udenfor skolen. På SK3, SK4 og SB2 er der meget snak blandt 6.klasseelever om at priserne er høje. Eleverne sammenligner priserne på skolen med priser udenfor skolen. På SK3 og SK4 synes de det er meget at skulle bruge 20kr. på en varm ret, og de lader til at befinde sig bedre med at købe de mindre brødprodukter, som koster mindre.

Spisefaciliteter

På alle 6 skoler er der indrettet særlige faciliteter til spisningen af mad fra kantine/boder. Det er dog meget stor forskel på disse faciliteter og på, hvor meget de bruges. På SK1 er der 3 spisesale hvor eleverne spiser sammen i faste grupper. På SK2 er det indrettet en kantine med flere borde. Kantinen her bruges meget som opholdssted for nogle grupper af eleverne. Nogen grupper har besluttet faste borde, hvilket de sætter stor pris på. Andre grupper, herunder 3. klasse bruger sjældent kantinen borde. På SK3 og SK4 er der nogle borde i forbindelse med kantinen. Bordene bruges meget lidt og i samtalen med eleverne fremgik det, at eleverne slet ikke overvejer mulighed for at spise i kantinen. De vil gerne tilbage i klassen, hvor de andre spiser.

"Når klokken er halv tolv har vi spisning"

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Elev 1: "Men der er også nogen borde dernede, så jeg ved ikke om det er meningen at man skal sidde dernede."

Elev 2: "Det kunne faktisk godt være, siden der er så mange borde."

Elev 1: "Men vi går altså altid ned i klassen og spiser." Elever 6.klasse SB2

På SB1 er boden indrettet med små caféborde. Bordene bruges mest til ophold for de 6.klasseelever, som ikke står i boden.

Tidsmæssige forhold

Problemer med ventetid ved medudsalgene har kun i få tilfælde været noget eleverne spontant har bragt på banen. SK4 er en undtagelse. Her klager eleverne meget over lange køer. Køerne kan være så lange, at eleverne bruger hele spisepausen på at stå i kø. På SB2 er der også nogen gange lange køer til boden. Her kan køens længde afholde eleverne fra at bruge boden. På SK1 kan der være lang kø, særligt om fredagen, men ingen angiver dette som havende betydning for deres brug af ordningen. På SK3 og SB1 nævnes ventetid slet ikke. I de mindre klasser tales det ikke om køens længde der tales, men mere om stemningen i køen. Det er ikke altid så nemt for de mindre elever at komme til.

"De store springer over. De giver forlommer, baglommer og sidelommer." Elev 3.klasse SB2.

Problemer med ventetid er tæt relateret til elevernes oplevelse af forskellen på spisepause og frikvarter. Med undtagelse af SK1, er der på alle skoler et spisefrikvarter, som er opdelt i en "spisepause" forbeholdt spisning, efterfulgt af et spisefrikvarter, hvor eleverne har fri til at gøre hvad de vil. Denne periode er typisk de første 10 minutter af spisefrikvarteret. Ofte er læren til stede i klassen i denne periode (også i 6.klasse). Derefter har eleverne "frikvarter" og kan frit disponere over tiden. Denne skelnen opfattes meget bogstaveligt af eleverne. F.eks. nævner flere elever episoder, hvor de ikke nående at spise før "spisepausen" var slut. Dette opleves af eleverne som frarøvelse af deres "frikvarter". Dette understreges af det forhold, nævnt i afsnittet "Min eller vores" skolemad, at flere af eleverne ikke oplever spisepausen som deres. Dette forhold er anderledes SK1 og SB1, hvor ophold i kantinen/boden opfattes som en del af den "frie tid". Sandsynligvis fordi madudsalget på disse skoler har åbent udenfor spisepausen, og eleverne derfor ikke forbinder indkøb i boden, som noget der skal ske indenfor rammen af spisepausen.

Opsamling

Fortællingerne fra de seks skoler med madtilbud giver et billede af, at de fleste måltider på skolerne er madpakker. I 3. klasse er det næsten udelukkende madpakker, der spises, og for næsten alle 3.klasseelever gælder det, at det at spise mad fra skolens madtilbud, er noget man gør ved "*særlige lejligheder*", mens madpakker er hverdagsmad. I øvrigt gælder det for 3.klasse, at de generelt er tilfredse med deres madpakker.

Billedet er mere blandet i 6.klasse, hvor nogen elever næsten dagligt spiser mad fra skolens madtilbud og derfor betragter mad fra boden som hverdagsmad, mens andre, lige som 3.klasseeleverne, kun bruger boden ved "*særlige lejligheder*".

Elevernes præferencer og betydningen af udbudet størrelse peger i retning af at eleverne godt kan lide at spise retter, de kender på forhånd, og at de foretrækker brødprodukter. På en enkelt skole er det meget populært at spise frugt, mens det er de færreste elever, som spiser frugt og grønt på de andre skoler. Præsentationen af frugt og grønt lader til at have betydning. Elevernes præferencer for det kendte peger også i retning af at det måske ikke er nødvendigt at have meget varierede skolemadsudbud. På trods af at de større elever er tiltrukket af et større udbud, vælger de stadig traditionelt.

”Når klokken er halv tolv har vi spising”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Priserne lader til at være af betydning på de skoler, hvor eleverne ikke deltager i tilberedningen, mens det ikke har betydning på de skoler hvor eleverne deltager i tilberedningen. Dette kan skyldes, at der her er tilskud til ordningerne, så priserne faktisk er lavere.

Køer og ventetid har ikke haft stør betydning for eleverne. Undtaget er dog SK4 og SB2, hvor eleverne taler en del om køer.

Sociokulturelle Forhold

Dette afsnit vil kaste et blik på de kulturer, som eleverne i undersøgelsen oplever at være en del af i forbindelse med måltiderne på skolen, og hvad det betyder for deres frokost. Nielsen definerer madkulturer som; *Hvad man spiser, med hvem man spiser, hvornår man spiser og den betydning man tillægger måltidet* (Nielsen 2003). En stor del af vores mad- og måltidskultur har vi med hjemmefra, men i andre offentlige og private sammenhænge vi indgår i, er der også medkulturer, som vi præges af og præger. Børn tilbringer en stor del af deres tid i institutioner og i særdeleshed i skolen. Derfor udgør skolen også en arena for dannelsen af børnenes madkultur (Nielsen 2003, Holm 2003). Dette afsnit vil anlægge to forskellige blikke på elevernes oplevelser af at indgå i skolens madkultur.

Indledende vil fokus være på fokus være på det fællesskab, der opstår blandt elever på skolerne i forbindelse med måltiderne, og på de fælles kulturer der udvikles mellem eleverne på skolerne i undersøgelsen. Afsnittet vil have fokus på fælles kulturer omkring mad (madkulturer), forstået som relationer og praksiser omkring selve maden der spises. Kulturer omkring måltidet, forstået som relationer og praksiser omkring det at spise sammen (måltidskulturer). Endelig nævnes også de modkulturer, der opstår når eleverne ikke er tilfredse med at indgå i skolens spisepauser. Afsnittet bruger begrebet, *det sociale måltid*, hvilket referer til det fælles der opstår, når mad indtages i fællesskab med andre.

Andet afsnit vil anlægge fokus på, om eleverne har et ejerskab for skolens madtilbud og for skolens madkultur. Ejerskabet vurderes som elevernes oplevelse af, at skolens mad- og måltidskultur kan rumme elevernes ønsker til hvornår, hvordan og hvad de ønsker at spise. Altså hvordan harmonerer skolen mad- og måltidskultur, med elevernes individuelle og fælles mad- og måltidskultur.

Mad- og måltidsfællesskabet

Ved en analytisk gennemgang af interviews og observationer har det vist sig, at der er stor forskel mellem skoler og mellem klasser på de samme skoler, på om måltiderne opleves og tales om, som noget fælles eller noget individuelt.

Skoler med eksterne madordninger

Interviewene viste, at eleverne på de to skoler, som har ekstern skolemad (SK3 og SK4) oftest taler om hvad *jeg gør*, og eleverne oplevede primært spising af mad fra madordningen som noget individuelt. I samtalerne med eleverne blev der skelnet meget mellem, at spise mad fra madordningen, og at spise madpakker i klassen. Eleverne taler oftere om *vi*, når de taler om at spise madpakker i klassen, end når de taler om måltider fra madordningen. Der lader til at det sociale måltid på skolerne, mest er målrettet til de der spiser madpakker.

”Nå men, når vi spiser madpakker.... Altså så sætter vi os i grupper, og for det meste hører vi musik. Men altså, der er også nogen, som spiser vildt hurtigt, for de skal ud og spille fodbold.” 6.klasseselev SK4

Her taler eleverne om hvordan *vi* spiser, og de lader til at have en fælles måltidskultur i klassen omkring madpakkespising, som eleverne er tilfredse med. Det at købe/spise mad fra skolemadsleverandøren opleves derimod som en individuel handling, som sjældent deles med andre. Observationer viste, at det fælles omkring måltiderne fra madordningen på skoler med ekstern leverandør, opstod i diskussioner om at dele: *”hvor mange bidder giver du”* og *”Årh, du skylder mig en bid”*. Ellers er måltiderne fra ordningen en meget individuel handling og oplevelse. Der er også enkelte elever på skoler med ekstern madleverandør,

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

som taler om *vi*. Det er de elever, som ofte står i skoleboden og som har en tæt relation til den køkkenansvarlige. Disse elever er også mere overbærende overfor fejl ved ordningen.

Elevers fortællinger om skolefrokosten peger på, at det er strukturen omkring måltiderne, som har betydning for det sociale måltid, omkring spisning af mad fra boden.

”Altså når jeg kommer tilbage fra boden med min mad, så sætter jeg mig bare hurtigt og spiser. For der jo nogen som allerede er færdige og holder frikvarter.” Elev 6.klasse SK4

Det er sådan på begge skoler, at det sociale måltid er planlagt til at foregå i tiden lige i starten af spisefrikvarteret. Der spises madpakker, og udføres andre traditioner, f.eks. højtlesning. På SK3 er læreren til stede i spisepausen. Men i denne tid er de elever, som køber mad fra madordningen, i kantinen for at hente mad. Når de kommer tilbage, er det sociale måltid ved at være slut, og frikvarteret begynder.

I de mindre klasser er der taget højde for dette forhold, ved at de som skal hente mad i kantinen, får lov at gå lidt før spisepausen starter. Der er ikke taget hensyn til dette i de større klasser. Måske derfor nævnes køernes længde kun som et problem af de større elever. De kommer jo til at stå efter de små elever i køen, og de er så oven i købet lang tid om at bestemme sig, og få købt deres retter.

Skoler med interne madordninger

På de to skoler med internt organiserede madordninger (SK1 og SK2) opleves måltider som en både individuel og kollektiv oplevelse. Særligt på SK2, hvor eleverne spiser sammen hver dag, har eleverne en oplevelse af måltiderne som en fælles oplevelse. Eleverne fortæller om hvordan vi spiser sammen og hvad vi spiser sammen. Eleverne i 6.klasse havde udviklet et univers af ”Der er bar’ for mange majs i gryderetterne” og ”du sidder altid og spiser i vildt lang tid”. De siger f.eks.:

”Vi godt li’ pizza og spagetti med kødsovs og tomatsuppe er vi også mange som kan li’”. Elev 6.klasse SK2

På den baggrund fortæller eleverne både om en fælles madkultur, og en fælles måltidskultur, og de oplever måltiderne som en social aktivitet. Der var dog også små glimt af utilfredshed rettet mod madordningen. Blandt 3.klasseelever var der en del kritik af udbudet og i 6.klasse flere af eleverne nogen kritiske overfor hvordan de spiste sammen. Særligt det forhold, at de ikke selv bestemte hvem de skulle sidde sammen med, blev kritiseret.

På SK1 var der en lignende madkultur i 6.klasse. Klassen havde mange fællestraditioner omkring spisningen i kantinen, måske er deres fælles måltidskultur endda stærkere end i SK2, fordi det er en måltidskultur de helt selv har skabt. Et tegn herpå er, at der i 6.klasse overhovedet ingen tegn var på modkulturer rettet mod spisning på skolen. Til gengæld var der ikke den samme madkultur, det vil sige eleverne tale ikke så meget om hvad vi spiser. 3. Klasse var fælles om at bruge boden om fredagen, men ellers er de madpakkespisere.

Skoler med boder

På skoler med boder har der været stor forskel på de kulturer, der var i klasserne. På både SB1 og SB2 er der et spisefrikvarter, hvor det er obligatorisk at opholde sig i klassen. Denne tid blev oplevet meget forskelligt af eleverne. På SB2 var der en klasse, hvor alle spiste madpakker og havde et hyggeligt miljø omkring spisningen.

"Når klokken er halv tolv har vi spisning"

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

"Altså vi har det rigtig hyggeligt når vi spiser madpakker, men det kan godt være at lærerne synes vi larmer meget". Elev 6.klasse SB2

Det var tydeligt at klassen havde en god fælles måltidskultur. Herefter er der ind i mellem nogen fra klassen som går i boden. Men de går sjældent samlet derned, og taler ikke om besøget i boden som noget socialt.

I parallelklassen er der flere elever, som er rigtig trætte at spisefrikvarteret. De oplever, at de sidder ved hvert sit bord med en kedelig, eller slet ingen madpakke, og venter til de får lov at gå, så de kan gå i boden. Her går eleverne i boden i store grupper.

"Jeg synes spisefrikvarteret er dødssygt. Så skal man sidde på sin faste plads og vente til alle er færdige med at spise. Så må man gå i boden." Elev 6.klasse SB2

Det er samme billede af spisefrikvarteret eleverne fortalte om på SB1. 6.klassen har også en spisepause, hvor de skal være i klassen og spise. Flere af eleverne var i opposition til denne aktivitet. "Jeg sidder bare og venter til jeg må gå", og "vi går bare alligevel, selv om vi ikke må". Spisningen i klassen var for mange af eleverne ikke en oplevelse af en fælles måltidskultur, men snarere en oplevelse af at være tvunget ind i en ramme, som de ikke havde lyst til at være en del af. Rasmussen og Schmidt (2005) taler om, at de voksne i institutioner skaber rammer omkring måltiderne, som passer godt til dem, men som ikke altid passer til børnenes ønsker, og som skaber måltidskulturer, som børnene ikke trives med at være en del af.

På både SB1 og SB2 er 3.klasserne glade for både madpakkerne og for spisefrikvarteret. Der var i begge klasser en god stemning i spisepausen, med højt læsning efterfulgt af hyggesnak. Lærerne for 3.klasse på begge skoler understregede ligeledes uopfordret, at det er vigtigt for eleverne af der bliver skabt ro så de får spist noget. På SB1 Og SB2 var der en fælles måltidskultur omkring spisning af madpakker, særligt i 3.klasse. Mens der ikke viste sig nogen fællesskab omkring hvad eleverne spiste.

Ejerskab og skolemadsordninger

Der har vist sig at være tilsvarende stor forskel på, om elever oplever skolemadsstilbudene som deres egne ordninger, eller som noget, der er nogen andre som styrer. Det er samtidig et udtryk for, om skolens mad- og måltidskultur kan rumme elevernes ønsker til hvornår, hvordan og hvad de ønsker at spise.

Skoler med interne ordninger

6. klasseleverne på skoler med interne madordninger, hvor eleverne deltager i planlægningen, udtrykte et ejerskab for madordningen på skolen, i den måde de talte om ordningerne på. Det ejerskabet viste sig ved at eleverne, dels havde fuldstændigt styr på hvordan madordningen fungerede i praksis, og dels havde en forståelse for fejl, der kunne opstå i dagligdagen. Samtidig fortalte eleverne, at de havde en god og ofte personlig relation til den køkkenansvarlige på skolen. De fortalte om dennes arbejdsforhold på godt og ondt. Desuden tale eleverne om *vores* madordning, og markerede på den måde et fællesskab omkring ordningen, og med den køkkenansvarlige.

"Der var engang vi alle sammen fra klassen sad nede i kantinen og så kom Tina (kantinebestyreren) fra køkkenet og vendte nogle borde, så vi alle sammen kunne sidde sammen. Så var det vores bord." Elev 6.klasse SK2

Eleverne på de to skoler med interne madordninger, havde også en fornemmelse af at have indflydelse på madordningen. Særligt på SK1 var der et dagligt sammenspil mellem eleverne og den kantineansvarlige omkring, hvordan madordningen skulle være. Men som eleverne sagde, "vi er jo også de bedste kunder dernede".

"Når klokken er halv tolv har vi spisning"

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

PÅ SK2 har eleverne ikke indflydelse på hvad de får at spise, og heller ikke hvor de sidder, og hvem de spiser sammen med. Bortset fra få kritiske ryster hos eleverne i 6.klassen på SK2, er der alligevel et stort ejerskab for ordningen. Samtalen med eleverne tyder på at eleverne har et ejerskab for hele skolen. Det er *deres* skole, eller som en af eleverne sagde "*Vi er 'one in a million'*". Det stærke ejerskab for madordninger hos eleverne i 6.klasse, kan muligvis have noget at gøre med, at eleverne deltager i tilberedningen af måltiderne.

Ligesom fortællingerne har vist mange andre tilfælde, var der ikke sammen grad af ejerskab for madordningerne blandt 3.klasseeleverne på Sk1 og Sk2. Særligt hos 3.klasse på SK1 var flere elever, som tidligere nævnt, lidt i opposition til ordningen.

Skoler med eksterne ordninger

Omvendt viste der sig ikke meget ejerskab for madordningerne, når elever på skoler med eksterne madordninger om frokosten. Eleverne talte ofte om "dem" når de talte om madordningen. "*De sagde, at der ville komme alt muligt nyt i boden, da de var herude, men det er der overhovedet ikke kommet*". Samtidig lagde eleverne også afstand til ordningen, og flere elever kritiserede madordningen, uden at der var andre elever i gruppen, som talte dem i mod.

Elev 1: "Altså de skriver i deres program at det er sund mad, men hvad laver så denne her Belvita (müslibar)?"

Elev 2: "Ja, og de har også en Coleslaw med 80 % fedt. Det er bare for ulækkert". Elever 6.klasse SK4

Dette forhold skal ses i lyset af, at det er 6.klasseeleverne som står for salget i boden. Derfor er det nærliggende at antage, at de er de elever på skolen, som har det stærkeste ejerskab for ordningen. De fleste elever i 6.klasse kendte kantinebestyreren på deres egen skole. Der var noget få elever som kendte bestyreren godt. I 3.klasse på disse skoler refererede eleverne mest til de 6.klasseelever som stod i boden. De kendte ikke kantinebestyreren og heller ikke skolemadsudbyderen.

På SB1 er det 6.klasse som står for boden. Hver anden uge har klassen faget bod, hvor de tilbereder brødprodukter til boden. De står også for det daglige salg. Eleverne er på den måde meget involverede i driften af boden. Alligevel var det meget svært at spore et ejerskab for boden blandt elevgruppen. De gav indtryk af, at være meget trætte af at skulle bage til boden, men at det var fint nok at stå for salget. Næsten alle i gruppen var meget kritiske og havde modstand mod mange forhold ved frokosten og hele skolen. 6.klasse er den ældste klasse på skolen og da interviewet blev fortaget i forsommeren var eleverne på vej væk fra skolen. Den dem meget kritiske indstilling er derfor måske et udtryk for, at eleverne er på vej videre, og synes at alt på skolen er "*bare for barnligt*". I 3.klasse på SB1 er der slet intet ejerskab for ordningen. Her er der en tydelig stemning af, at det er 6.klasses bod.

SB2 er det 9. klasse, som står for driften af skoleboden. Der er flere af elever i 6.klasse, som taler om dem som står i boden, og det er helt tydeligt noget de glæder sig til, at de selv skal engang. Flere har også søskende som står i bod. Mange af eleverne oplever at boden "*er 9'ende klassens bod*". Den tætte relation og interesse for de store elever bevirker, at eleverne føler at boden er *deres bod*, og ikke lærernes, og det gør det spændende at besøge boden. I samtalen med 3.klasse talte eleverne også om, at det er de store som

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

regerer i boden. De giver udtryk for, at det er mere skræmmende, end det er tiltrækkende, og det er lidt *farligt* at gå i boden.

Opsamling

Undersøgelsen peger på, at der er store forskelle på måltidskulturer og elevernes ejerskab i relation til madtilbudene på skolerne. Der viser sig et mønster med store forskelle på interne ordninger, hvor eleverne deltager i tilberedning og skolerne med eksterne ordninger og med boder. Disse forskelle udmønter sig mest i hos 6.klasseeleverne.

De fleste 3.klasse elever var glade og tilfredse med den måde de spiste sammen på i klassen. Har fungerede måltidskulturen fint for eleverne. Det eneste sted hvor der var 3.klasseelever i opposition til måltidskulturen var på SB2, hvor eleverne spiser sammen i madordningen. Undersøgelsen peger derfor på, at det fungerer fint i de mindre klasser at have en måltidskultur omkring madpakkespisning. Samtidig peger elevernes fortællinger også i retning af, at elever i 3.klasser sjældent føler et ejerskab for skolerne madtilbud. Ofte giver de udtryk for, at det primært er de større elevs ordning.

Billedet er noget anderledes for 6.klasserne. På de fire skoler med ekstern madordning eller bod var det sociale måltid indrettet omkring spisningen af madpakker og det var også her eleverne oplevede en fælles måltidskultur. Men i to af 6.klasserne var eleverne i opposition til måltidskulturen omkring madpakkespisningen. Deres utilfredshed lader til at have en sammenhæng med, at eleverne ikke synes de kunne påvirke de sociale rammer for måltidet. I de andre klasser var der en fin stemning i spisepausen.

Modsat viste fortællinger fra eleverne på de fire skoler ikke nogen egentlig ejerskabfølelse for madtilbudene, og der viste sig ikke stærke fælles mad og måltidskulturer omkring spisning af mad fra de eksterne ordninger såvel som fra boderne. På skolerne med eksterne madordninger var der en tendens til at eleverne i de større klasser bliver forhindret i at deltage i det sociale måltid i klassen, fordi de bruger deres spisefrikvarter til at hente mad.

Kun på skoler, hvor eleverne deltager i drift og tilberedning af maden, er der både fælles måltidskulturer omkring spisningen af mad fra madordningen, men også fælles madkulturer omkring hvad de spiser sammen. Det lader til, at skoler med interne madordninger har en mere veludviklet og velintegreret madkultur end skoler med boder og eksterne madordninger. På samme måde viser elevernes fortællinger også, at eleverne har en ejerskabfølelse for madordningen. Det er sandsynligt, at dette hænger sammen med at eleverne deltager i tilberedningen af måltiderne. Denne deltagelse giver dem en relation til de madansvarlige, et indblik i hvordan køkkenet fungerer og giver dem en grad af indflydelse.

I alle tilfælde var de fælles madkulturer stærkest i 6. klasserne. I 3.klasse mener de mest noget hver for sig og det er ikke artikuleret som en fælles kultur.

Personlige Forhold

I dette afsnit sættes fokus på, hvem der i elevernes fortællinger, fremstod som havende indflydelse på deres oplevelse af måltiderne i skolen. I det følgende nævnes fire aktørgrupper, som elevernes fortællinger har peget på, som de mest betydningsfulde. Elevernes påvirkes af hinanden, af forældrene, af lærerne og endelig af de madansvarlige.

Elevernes indflydelse på hinanden

Elevernes indflydelse op hinanden har vist sig at have stor betydning for, hvordan, særligt de større elever, oplever skolefrokosten. Nielsen nævner i et oplæg om madkulturer i skolen, at de toneangivende elever i de større klasse, kan bestemme om det er godt, eller skidt, at spise madpakker. Et sådan mønster har også vist sig, hos de større elever i denne undersøgelse. Dette forhold gør sig ikke gældende på sammen må i 3.klasse.

3.klasseelevernes indflydelse på hinanden

Gennemgående for alle de skoler, som har deltaget, har eleverne i 3.klasse ikke virket, som om de påvirker hinandens mad- og måltidsvaner særligt meget. Under samtalerne i denne undersøgelse har eleverne været meget interesseret i, at fortælle interviewereren om deres vaner, men de har kun meget sjældent talt med hinanden om mad og måltider. Eleverne refererer næsten udelukkende til deres forældre når de taler om mad. Ind i mellem nævnes læreren også. Når 3.klasseeleverne taler om andre elever, er det de store elever de nævner. Dem nævner de når de taler om at købe mad i skolernes madtilbud. Flere 3.klasseelever er lidt trykkede ved at købe mad i boden/kantinen, og de opfatter det som de stores territorium.

6.klasseelevernes indflydelse på hinanden

Hos 6. klasserne er billedet helt modsat. Her nævner eleverne meget sjældent deres forældre eller deres mad- og måltidskulturer i familien, når de taler om måltider på skolen. Eleverne i 6.klasse taler om dem selv og hinanden. Hvad gør vi, og hvad gør jeg. Nogen gange taler de også om, hvad de andre gør, og beskriver på den måde, hvad de selv synes er rigtigt:

”Altså i vores klasse er vi sådan normale ik’. Og B’erne, de er lidt skøre. De går altid i boden og køber masser af Knoppers og Pizzatoast og alt muligt” Elev 6.klasse SB2

På skoler med interne madordninger taler eleverne også om de ansatte i køkkenet. På skoler, hvor klassen har en fælles måltidskultur, taler eleverne også om deres lærer, når de taler om frokosten. Hos de klasser som er meget kritiske, taler eleverne næsten udelukkende om dem selv og hinanden, når de taler om frokosten. De taler faktisk i det hele taget ikke meget om frokosten.

For 6.klasserne gælder det også, at de hele tiden indbyrdes forhandler om, hvordan en skolefrokost er i deres klasse. Hvis nogen siger noget som ikke passer ind i de andres billede, kommer der en lynhurtig reaktion. F.eks. siger en elev at hans forældre nogle gange bestemmer, hvad han må købe. En anden elev bryder ind og siger: ” mine forældre bestemmer i hvert fald ikke hvad jeg køber.” Den første elev korrigerer hurtigt: ”men altså, jeg køber da også bare, hvad jeg vil, når jeg kommer herover”. Dette billede understøttes bl.a. af Nielsen (2003b) som påpeger at eleverne omkring 6.klasse begynder på den selvstændiggørelse, hvor de overgår fra barn til voksen. Denne undersøgelse peger på, at eleverne i stigende grad referer til hinanden, frem for til lærere og forældre, når de udvikler deres holdninger og praksisser omkring skolefrokosten. Det viste sig også i foregående afsnit om sociokulturer, ved at eleverne i 6. klasse har et

"Når klokken er halv tolv har vi spisning"

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

langt mere udtalt fællesskab omkring måltiderne i skolen, end de mindre elever. Det er dog svært at sige hvor meget de større elever påvirker hinandens endelige kostvalg. Elevernes fortællinger i denne undersøgelse peger på, at eleverne i de to skoler med interne madordninger, SK1 og SK2, som har en fælles madkultur, påvirker hinandens kostvalg, netop fordi de taler om hvad de spiser. Mens det lader til at denne påvirkning, er mindre i de skoler som har eksterne ordninger.

De store elevers indflydelse på de mindre elevers frokost

De større elever har i mange tilfælde stor indflydelse på, hvad de mindre elever vælger at købe, og på hvor ofte de benytter skolernes madtilbud. Det er tydeligt, at der er flere af de mindre elever som synes at "det er de stores bod". Der er også flere af de store elever, som nævner at de små elever er irriterende.

"Det værste ved at stå i boden er de små. De spørger altid om hvad de kan få, selvom der er skilte over det hele. Så siger man bare, at de kan købe en riskiks." Elev 6.klasse SK4

De små er så lang tid om at vælge, og derfor er det dem, som er skyld i den lange kø. Denne irritation over de små, kan delvist skyldes det konkrete forhold, at de små ofte få lov at gå fra klassen tidligere end de større elever. De små kommer til at stå før de store i køen, og "spærre". På SB1 giver eleverne udtryk for, at de store skal hjælpe de små:

"De små er bare rimelig lang tid om at bestemme sig. Særligt hvis de har penge tilbage. Og hvis vi ikke hjælper dem, får vi skæld ud af lærerne" Elev 6.klasse SB1

Men eleverne er ikke glade for den opgave, og de mindre elever på denne skole, er alligevel ikke glade for at komme i boden. På flere skoler gav 6.klasse eleverne udtryk for, at de ikke rigtigt viste, hvordan de skulle håndtere de små. For flere elever, var irritationen over de små blandet med en følelse af, at "det er også lidt synd for dem". Kun på SK2 har skolen inddraget det forhold i skolens måltidsstruktur, at de store påvirker de små. Her spiser 0. og 1.klasse med 8. og 9.klasse. Her har eleverne i 6.klasse ikke den negative holdning til de små, men glæder sig til de selv skal være forbilleder for 0. og 1.klasse. Det kunne tyde på, at de større elever bedre kan takle denne relation til de mindre elever, hvis der nogle ramme for, hvordan de skal hjælpe dem.

Forældrenes indflydelse

I 3. klasse tales meget om hjemmet og forældre, i samtalen om skolefrokoster. Traditioner og normer i hjemmet nævnes hyppigt. Samtaler om menuer i spiseordninger refereres også til hvad eleverne plejer at spise hjemme. 3. klasseelevernes store tilfredshed med madpakker, og det totale fravær af klager over madpakkernw, viser også at eleverne er meget trofaste mod deres forældre, og mad(pakke)kulturen i familien.

Modsat nævnes forældre meget sjældent i interviews med 6 klasseelever, og ofte kun hvis eleverne er direkte adspurgte.

"Mine forældre? Ja, de bestemmer hvor mange penge jeg må få med. Det er mig der bestemmer hvad jeg spiser". Elev 6.klasse SK4

Når snakken går om forældre, griner eleverne ofte og udveksler blikke. "De betaler for maden, men det er mig der bestemmer hvad jeg vil købe" eller "I starten var der nogen varme retter, som min mor helst ville have at jeg spiste. Men nu kan jeg bestemme selv, det er jo mig som kender det bedst". På spørgsmålet om madpakker deles eleverne, idet en del elever spiser madpakker, og egentlig synes det er helt fint, mens andre slet ikke er til madpakker. Der er en tendens til at de elever, som er glade for at spise madpakker, er

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

de elever som smøre madpakkerne selv. Altså er det ikke længere den ”*et lille stykke far og mor*” effekt, som er væsentlig hos eleverne i 3. klasse, som gør sig gældende i 6.klasse. På den anden side antyder denne tendens også, at elever i 6.klasse begynder at skabe et liv med deres egen identitet, og de foretrækker, umiddelbart, at den mad de skal spise, ikke repræsenterer hjemmet. Det kommer også til udtryk ved, at de større elever syntes, at det er meget interessant med et stort udbud, som er anderledes end det de får derhjemme. Men i praksis vælger eleverne i stor udstrækning de retter de er vant til at få, eller brødprodukter. Så dette ønske om selvstændighed, slår ikke så meget igennem i valget af skolemad. Det skal også nævnes, at de elever som har en god måltidskultur omkring madpakkespisningen, også ofte er tilfredse med madpakkerne.

I tråd med de foregående kapitler, peger undersøgelsen på at elever i de mindre klasser foretrækker at maden fastholder en kontakt med hjemmet, noget velkendt og trygt, mens elever i de større klasser gerne vil prøve ”noget andet”. Gerne noget som de synes er deres helt eget, og gerne sammen med deres jævnaldrende. Dette understøttes i undersøgelsen ”*Kvalitet i skolemad*”, som viser, at det er eleverne fra mellemtrinnet (4-6 klasse), som køber mest mad i ordningerne, mens de yngste elever kun tegner sig for en lille del af salget (Christensen, et.al. 2007).

Lærernes indflydelse

Der meget stor forskel på hvilken rolle lærerne har i forhold til elevernes måltider på skolerne.

Lærernes indflydelse på 3.klasseelever

I alle de 3. klasser som har deltaget i undersøgelsen har spisepausen været struktureret af klasselæreren og læreren har været meget nærværende ved måltiderne. Ofte har der været traditioner med højtlesning i forbindelse med frokostspisning, og elever skal sidde stille på deres pladser, og spise. Lærerne har tilsvarende haft en fornemmelse af, hvad de forskellige elever generelt spiste til frokost. Kun på SK2, som har deres egen madordning, har det ikke været sådan. I 3.klasse nævnes lærerne også tit i forbindelse med fortællinger om måltidet. Det handler bl.a. om, hvornår klassen spiser, at læreren fortæller historie, at nogen elever vælges til at hente mælk, ect.

Lærernes indflydelse på 6.klasseelever

I 6.klasseelevernes fortællinger bliver det påfaldende, at kun få grupper uopfordret har nævnt lærerne, som nogen der har indflydelse på deres frokostmåltid. Der var to grupper af elever fra 6.klasse, SK3 og SB2, som nævnte deres lærer som meget betydningsfuld for hvordan frokosten var i deres klasse. Begge klasser var meget glade for læreren og tilfredse med frokosten.

”Altså vores lærer, hun gør meget ud af at det er vigtigt at man spiser en god madpakke, altså noget sundt. Og hvis der er nogen som ikke rigtigt spiser sundt, så snakker hun altså med forældrene, for det er bedst.” 6.klasseelev SB2

Også på SK2 nævnes lærerne flere gange. Her sidder lærerne sammen med eleverne og spiser, men præger ikke elevernes fortællinger særligt meget.

Der er også grupper, hvor elevernes fortælling peger på, at det netop er de rammer lærerne bestemmer, som gør at de ikke har lyst til at deltage i spisepausen i klassen, men at de ønsker at spise sammen på en anden måde.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Undersøgelsens resultater peger på, at læreren kan spille en væsentlig rolle i forhold til, hvordan elevernes fælles mad- og måltidskulturer udvikler sig.

De madansvarliges indflydelse

Der har været meget stor forskel på, hvem der har været madansvarlige på seks skoler som har deltaget i undersøgelsen. På de to skoler med interne madordninger, er det en køkkenfaglig person, som både tilbereder maden, og bestyrer ordningen. En madansvarlig voksen, som er til stede og synlig i hverdagen, og som har en daglig relation til eleverne. På de to skoler med eksterne madordninger, er der en køkkenfaglig person ansat på halv tid, som varetager bestillinger, og den overordnede drift af boden. De madansvarlige på disse skoler tilbereder ikke maden, men har daglig kontakt til de 6.klasse elever som står for salget. På den skole hvor eleverne selv tilbereder mad til boden, er der en voksen som er ansvarlig for faget bod, og som hjælper eleverne med driften af boden. På den sidste skole med bod, er der også en ansvarlig lærer, som hjælper 9.klasserne med indkøb og administration af boden. På alle deltagende skoler med madudsalg, er det eleverne som står for salget.

Skoler med eget produktionskøkken

Det fremstår tydeligt, gennem elevernes fortællinger, at det er de madansvarlige på de to skoler med interne ordninger, som har størst betydning for de større elevers brug af madordningerne. Særligt på SK1 fortæller eleverne meget om deres relation til den køkkenansvarlige. På et tidspunkt i interviewet blev 6.klasseeleverne på SK1 spurgt hvad der kunne gøre madordningen på skolen upopulær, og de svarede:

”Ja, det er helt sikkert, at hvis der i stedet var kommet en sur gammel dame, som skældte ud hele tiden, så ville man jo nok ikke komme der så meget”. Elever 6.klasse SK1

En lærer på SK1 fortalte, at den køkkenansvarlige oftere fik blomster af eleverne når de stoppede på skolen, end lærerne gjorde. Eleverne taler også om den køkkenansvarlige, som *”altså hun forkæler os jo lidt nogen gange, men andre gange så vil hun have vi får noget sundt”*. På SK2 er køkkenet, og den køkkenansvarlige, mere en institution på skolen med en række traditioner, som eleverne sætter pris på. Her er det ikke så meget den køkkenansvarliges personlighed, som er vigtigt, men snarere de rammer som ordningen bæres af.

Skoler uden produktionskøkken

På de fire andre skoler er der ingen voksen madansvarlig, som nævnes i elevernes fortællinger. Her taler både små og større elever mere om de elever, som står for salget i ordningerne. Når elever bruger madtilbudene, er det de større elever i salget de møder. Derfor bliver de elever, som står for salget, de synlige repræsentanter for madtilbudene. På skolerne med bod er der en tendens til at de større elever mere oplever boden, som deres bod fordi det også er elever som står i boden. For de mindre elever mindsker det deres lyst til at gå i boden, at det *”er de stores bod”*. På de to skoler med eksterne ordninger opleves boden som meget anonym. Det er som om der ikke rigtigt er noget ansigt på madordningen. På den måde er der heller ikke rigtigt nogen, som præger elevernes kostvalg når de køber mad i ordningen.

Undersøgelsen peger på den baggrund på, at det er vigtigt for skolerne at overveje, hvad det betyder for madtilbudene, at det er de større elever som står for salget. Det peger på, at det er en væsentlig fordel for et madtilbud, hvis der er en synlig voksen madprofessionel bag ordningen. En som kan hjælpe eleverne med at administrere salget og køen på en god måde.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Opsamling

Der er stor forskel på hvem der har indflydelse på de mindre elevers frokost, og hvem der har indflydelse på de større elevers frokost: Ligesom der er forskel på, hvordan der kan ydes indflydelse på henholdsvis de store og de små elever.

For de mindre elever i denne undersøgelse gælder det, at de generelt fungerer godt i de rammer, som deres lærer har sat for frokosten. Ligesom de også er rimeligt tilfredse med at spise de madpakker, som deres forældre har lavet. De mindre elever har det til gengæld lidt svært med at bruge skolen madtilbud, fordi de store elever dominerer her. De små elever kan påvirkes meget af de store elever i deres valg, når de køber mad. De mindre elever har ikke noget særligt forhold til de madansvarlige voksne på skolerne. Eleverne i 3.klasse er endnu ikke begyndt at opbygge fælleskulturer omkring måltidet eleverne i mellem, og derfor påvirker de heller ikke hinandens mad- og måltidsvaner særligt meget.

Modsat peger undersøgelsen på at 6.klasseelevernes mad og måltidskulturer konstant er til forhandling. Elevernes gensidige forhandling er på nogen skoler den stærkeste faktor for 6.klasseelevernes frokosten. Afhængigt af hvilken type madtilbud der er på skoler, og hvilke rammer lærerne og eleverne har sat omkring madpakkespisningen, kan de madansvarlige og lærerne også have stor betydning for de større elevers frokostmåltid.

Konklusioner og anbefalinger

Afsnittet præsenterer de samlede væsentligste konklusioner fra undersøgelsen, og samler op på undersøgelsen formål og hypoteser. Afsluttende præsenteres en række foreløbige anbefalinger for, hvordan de kulturelle, såvel som konkrete rammer omkring måltider i skolen, kan udvikles så eleverne ønsker at deltage.

Overordnede konklusioner

Elevernes fortællinger om deres frokostmåltider i skolen, præsenterer et billede af hvor forskelligt frokostmåltidet i skolen kan opleves. Undersøgelsen viser, at det har en stor betydning for frokosten, hvilken alder eleverne har, og hvordan de daglige rammer omkring frokosten er organiseret. Det har også en betydning, om eleverne har været med til at fremstille maden, eller om det er mad, der kommer udefra. Endelig viser undersøgelsen, at elevernes oplevelse af frokosten, er meget påvirket af hvilken rolle klassekammerater, lærer, forældre og kantineansvarlige spiller i det daglige. Oplevelsen af frokosten og glæden ved at spise i skolen, kan være lige stor i skoler med madordninger, som i skoler hvor der primært spises madpakker.

Undersøgelsen viser, at de to skoler, som har interne madordninger, og hvor eleverne deltager i tilberedningen af maden, udskiller sig fra de andre skoler på en række områder. De interne ordninger i denne undersøgelse viser sig, at have en god appel til de større elever. De er meget tilfredse med ordningen og oplever det som *deres* madordning. De er også tilfredse med udbudet og fortæller at de spiser varieret fra ordningen, både brødprodukter og varme retter. Fordi eleverne ofte spiser sammen og spiser det samme, har eleverne også udviklet fælles kulturer omkring *hvad* de spiser, en fælles madkultur. Til gengæld var de mindre elever på disse skoler mere utilfredse med ordningen end de andre 3.klasseelever i undersøgelsen. Eleverne fra 3.klasse klagede over udbudet i ordningerne og udtrykte ikke noget ejerskab for ordningerne. På SK1, hvor eleverne selv skulle købe maden fra ordningen, brugte 3.klasseeleverne kun ordningen ved ”*særlige lejligheder*”, nemlig om fredagen, hvor der ifølge eleverne er ”*fredagsmad*”, som er noget lækkert. Det indikerer, at 3.klasseeleverne på SK1 ikke spiser sundt, når de spiser mad fra madordningen.

På de to skoler, som begge har en madordning som er et totalkoncept drevet af en ekstern skolemadsleverandør, SK3 og SK4, har ingen af de elever, som har deltaget i undersøgelsen givet udtryk for meget ejerskab for madordningen, og det er de færreste elever, som taler om madordningen som *vores* madordning. Alle elever på disse skoler har deres stærkeste fælles måltidskulturer omkring spisepausen, hvor de spiser madpakker sammen. I de mindre klasser har eleverne mulighed for at gå før spisepausen for at hente deres mad fra boden, så de kan nå at spise sammen med de elever i klassen, som spiser madpakker. De mindre elever bruger dog sjældent madordningen og deres sociale måltid og fælles måltidskulturer udspiller sig mest omkring madpakkespisning. Modsat er der en tendens til, at de større elever, som spiser mad fra boden, ikke når tilbage fra deres indkøb i boden, til at de kan deltage i det sociale måltid i klassen. I tråd hermed har de større elever talt en del om, at de er utilfredse med den tidsmæssige disponering af spisefrikvarteret, og med køer og ventetid ved boden. Mange elever er også utilfredse med priserne i madordningen, som de synes er for høje. Generelt er der også en del utilfredshed med udbudet af varm mad fra boden.

Hvor der ikke har været meget utilfredshed på skoler med boden og skoler med interne ordninger, har skolerne med eksterne ordninger tegnet sig for hel del utilfredshed med de konkrete rammer omkring madordningen. Det skyldes sandsynligvis, at ordninger som er eksternt organiserede, er mere fastlagte koncepter, som ikke har tilstrækkelig fleksibilitet til at kunne tilpasses de lokale strukturer og eleverne på

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

skolerne. Denne mangel på lokal fleksibilitet har også betydning for elevernes mulighed for, at gøre ordningen til ”deres egen.” Dette støttes af Colquhoun, som påpeger, at eksterne projekter ofte har svært ved at tilpasse sig den lokale *étos* på skolerne (Colquhoun 2003). Det bekræfter også undersøgelsens hypotese om, at det har betydning om skolemadsordninger er intern organiserede eller fra eksterne producenter.

Den samme mangel på at gøre frokostpausen til ”vores” eksisterer i 6.klasser på begge de to skoler med bod. Her er spisepausen organiseret omkring spisning af madpakker og boderne er åbne enten i tiffrikvarteret eller efter spisepausen. På begge skoler er der elever, som ikke bryder sig om mad- og måltidskultur, der i omkring madpakkemåltiderne i klassen. I begge klasser giver flere elever udtryk for, at lærerne bestemmer at spisepausen i klassen skal forløber på en bestemt måde, som de ikke har lyst til at være en del af. Derfor synes de ikke det er *deres* spisepause, og de prøver at gå imod de rammer, der er omkring spisepausen. F.eks. ved ikke at have medpakke med, eller ved at prøve at slippe ud af klassen før tid. Modsat er der også en 6.klasse på en af skolerne med bod, som er rigtig glade for spisepausen, og som er aktiv i at skabe sin egen måltidskultur omkring spisepausen, selv om ”*lærerne nok synes, vi larmer meget*”.

Ejerskab er et udtryk for, at skolens mad- og måltidskultur kan rumme elevernes ønsker til hvornår, hvordan, og hvad de ønsker at spise. Elevernes fortællinger i denne undersøgelse peger på, at ejerskab lader til at være en afgørende parameter for, hvordan eleverne oplever deres frokost. Eleverne i undersøgelsen fortæller, at ejerskab har betydning for deres lyst til at bruge skolens madtilbud eller spise madpakken, de fortæller også at det påvirker deres lyst til at spise varieret. Endelig påvirker det i høj grad elevernes glæde ved at deltage i måltider i skolen.

De større elevers fortællinger peger på, at det kan være væsentlig for ejerskabsfølelsen at eleverne deltager i tilberedningen af måltiderne og dermed får en relation til personer og livet i køkkenet. Dette bekræfter projektets hypotese om, at elever, som deltager i tilberedningen har mere indflydelse og større ejerskab for ordningerne. Det er dog ikke entydigt, da eleverne på SB1 deltager i tilberedningen af maden til skoleboden, uden at eleverne her har et ejerskab for måltidskulturen omkring spisepausen. Dette kan forklares ved, at boden kun er åben i 10-frikvareteret, hvorfor måltidet i spisepausen og mad fra boden er adskilt. Det fortællingerne peger på som det væsentligste kriterium for, at de større elever har lyst til at deltage i spisepausen, er elevernes mulighed for selv at præge mad- og måltidskulturer omkring spisepausen. Det er ikke gjort ved, at eleverne deltager i tilberedning, de skal også deltage aktivt i at skabe kulturerne omkring måltidet.

De små elevers fortællinger peger på, at en væsentlig faktor for deres glæde ved frokostpausen er, at frokostpausen udspiller sig i kendte faste rammer. Elevernes fortællinger antyder ingen lyst til at ændre rammerne omkring spisepausen.

Indledende citerede rapporten Simovska og Jensen for at påpege, at eleverne bør have reel indflydelse på udformningen af skolerne sundhedsfremme projekter, hvis der skal skabes ejerskab (Simovska 2005, Jensen 2000). Denne rapport underbygger den hypotese. Elevernes fortællinger peger også på, at der er stor forskel på, hvordan der kan skabes ejerskab hos henholdsvis de mindre og de større børn.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Anbefalinger

I det følgende udpege en række fokuspunkter og enkelte konkrete ideer til, hvordan skoler kan skabe mere velfungerende rammer omkring måltiderne på skoler, med fokus på mad- og måltidskulturer og konkrete rammer for måltidet. Afsnittets intention er ikke at give en opskrift på hvordan man skaber de optimale rammer for skolefrokoster. Dertil er skolerne og eleverne for forskellige og undersøgelsesmaterialet for småt. Afsnittet ønsker at udpege en række fokuspunkter, som det kan være fordelagtigt for skolerne at være opmærksomme på, og som kan overføres til den lokale kontekst.

Undersøgelsens konklusioner peger på at der er grund til at differentiere indsatsen i udviklingen af skolemad, så den målrettes, dels de større elever for sig, og dels de mindre elever særskilt.

De mindre elever

De mindre elevers fortællinger peger på, at de trives godt med at spise madpakker. De befinder sig godt i de kendte rammer, som læreren har defineret omkring spisepausen. Ligeledes er de mindre elever glade for den kontakt til hjemmet, som madpakken repræsenterer.

Undersøgelsen peger samtidig på, at de mindre elever er rimeligt tilfredse med indholdet i deres madpakker, og de fortæller, at de normalt også spiser madpakkerne. Modsat tyder de mindre elevernes fortællinger og observationerne i undersøgelsen på, at de mindre elever kun bruger madtilbudene på skolerne ved sjældne lejligheder, og at de ved disse lejligheder skal have ”*noget lækkert*”.

Undersøgelsens resultater peger derfor på, at oprettelsen af madtilbud på skoler ikke skal målrettes de mindre elever, som en erstatning for madpakke måltiderne. Madtilbud til de mindre elever kunne være et sundt tilbud til ”særlige lejligheder”. Klassen kunne f.eks. købe et ugentligt eller månedligt klassemåltid, hvor alle elever spiser sammen. Her vil de faste rammer omkring måltidet i klasselokalet kunne fastholdes, samtidig med at eleverne kunne udfordres med, at lære nye retter at kende.

De mindre elever er stadig mest præget af læreres og forældres indflydelse på deres mad- og måltidsvaner. De påvirker ikke hinanden så meget endnu. Derfor anbefales det at indsatser målrettet de mindre elever, skal gå gennem forældre og lærer.

Der findes ikke nogen detaljeret viden om den ernæringsmæssige kvalitet af de mindre elevers madpakke. Der mangler også viden om kvaliteten af de mindre elevers kostindtag når de benytter skolemadstilbud. Tal fra Fagt peger dog i retning af at madpakkerne er rimeligt lødige, idet de mindre skoleelever hovedsageligt spiser smørrebrød, og også har et rimeligt frugt og grønt indtag ved frokostmåltidet (Fagt 2007). Mens data fra Christensen viser at der er mange indre lødige skolemadstilbud som kan købes ved særlige lejligheder.

Det vil være interessant at uddybe denne viden for, at kunne belyse de ernæringsmæssige konsekvenser af disse anbefalinger.

De større elever

Undersøgelsen viser at de større elever er generelt ved at vende sig væk fra madpakkerne. Eleverne vil ikke længere præges af forældre, og de fungerer ikke altid godt i de rammer omkring måltiderne, som dikteres af lærerne. Modsat viser undersøgelsen at eleverne trives rigtig godt med madtilbud, som de selv har mulighed for at præge, og som eleverne derfor kan føle et kollektivt ejerskab for. Undersøgelsen viser også at køkkenpersonalet kan have en væsentlig rolle i at skabe dette ejerskab for de større elever.

”Når klokken er halv tolv har vi spisning”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Undersøgelsen peger samtidig på, at typen af udbud i skolemadstilbudene ikke lader til at være afgørende for om eleverne ønsker at bruge ordningerne. Det afgørende, lader til at være ejerskabet for ordningerne. På de skoler, hvor eleverne har et ejerskab for madordningerne, lader eleverne til at være mere åbne for at spise varieret.

Undersøgelsen viser også at de større elever påvirker hinanden virkelig meget, og at de opbygger fælles mad- og måltidskulturer.

Samtidig peger undersøgelsen også på, at eksternt organiserede madordninger har sværere ved at skabe det lokale ejerskab hos eleverne. Der peger på at eksterne ordninger skal fungere fleksibelt, så de løbende kan tilpasses de lokale forhold og medvirke til at skabe et lokalt ejerskab.

De større elevers fortællinger peger på, at det vil give god mening at indrette skolemadstilbud som er målrettet de større elever. De større elever kan dog også trives godt med madpakkemåltider. Undersøgelsen peger på at de større elever skal kunne påvirke de mad- og måltidskulturer som sætter rammerne om hvordan måltiderne fungerer.

På den baggrund vil det være interessant at undersøge hvordan der kan udvikles skolemadstilbud som eleverne tager ejerskab for. Skal der udvikles særlige rum hvor eleverne kan spise sammen? Skal der udvikles delemenuer så eleverne kan spise sammen og dele. Skal eleverne selv være med til at lave maden? Skal de selv indrette boden? Skal der være en køkkenansvarlig, som fungerer godt med de større elever?

Ejerskab skaber grundlag for, at eleverne er mere tilfredse med måltiderne i skolen, men det vil også være væsentligt at undersøge, om ejerskab også skaber grundlag for, at eleverne spiser sundere.

Anvendt Litteratur

Colquhoun, Derek (2005): Complexity and the Health Promoting School. I **Clift, Stephen and Jensen, Bjarne Bruun (2005):** The Health Promoting school: Internal Advances in theory, evaluation and practice, Danish University of Education Press, Copenhagen.

Christensen, Lene Møller, (et al) (2007): Kvaliteten af skolefrokost, Fødevareinstituttet, Danmarks Tekniske Universitet.

Fagt, Sisse (et. al) (2007): Børn og unges måltidsvaner 2000-2004, Fødevareinstituttet, Danmarks Tekniske Universitet. **(Under udgivelse).**

Holm, Lotte (2003): Mad, mennesker og måltider – samfundsvidenskabelige perspektiver, Munksgaard Danmark.

Jensen, Bjarne Bruun (2005): The Health Promoting school: Internal Advances in theory, evaluation and practice, Danish University of Education Press, Copenhagen.

Jensen, Bjarne Bruun (2000): Participation, commitment and Knowledge as components of pupils' action competence, In Critical Health Environmental Education: Critical issues.

Jensen, Bente & Jensen, Bjarne Bruun (2005): Inequality, Health and Action for Health – Do young people in Denmark have an opinion? I **Clift, Stephen and Jensen, Bjarne Bruun (2005):** The Health Promoting school: Internal Advances in theory, evaluation and practice, Danish University of Education Press, Copenhagen.

Mejeriforeningen (2002): Hvad synes forældre og børn om madpakker?, Mejeriforeningen, http://www.mejeri.dk/smcms/mejeri_dk/Maelk_og_ernaering/Skoleboern/Hvad_synes/Index.htm?ID=4636.

Nielsen, Morten Kromann (2003): Skolen som arena for dannelse af børns madkulturer, power point oplæg i Læring kræver næring, Mejeriforeningen, 2003, http://www.mejeri.dk/smcms/mejeri_dk/Maelk_og_ernaering/Skoleboern/Rapporten_Laering/Index.htm?ID=3960.

Nielsen, Morten Kromann (2003B): Frigørelse, frisættelse og risiko i de unges forhold til mad og sundhed, i **Elverdam, Beth og Sørensen, Anne Scott (2003):** Den sunde familie, Munksgaard Danmark.

Ovesen, L (2005): Børn og unges livsstil og risiko for hjertesygdomme, Hjerteforeningen.

Simovska, Venka (2005): Participation and learning about health. I **Clift, Stephen and Jensen, Bjarne Bruun (2005):** The Health Promoting school: Internal Advances in theory, evaluation and practice, Danish University of Education Press, Copenhagen.

Smidt, Søren (2003): Måltider i daginstitutioner for børn, i Holm, Lotte (2003): Mad, mennesker og måltider – samfundsvidenskabelige perspektiver, Munksgaard Danmark.

Sylow, Mine (2006): Mellem måltiderne – en kulturanalyse af mellemmåltiderne på kontorarbejdspladser, Kræftens bekæmpelse.

”Når klokken er halv tolv har vi spising”

- Danske skoleelevers oplevelse af mad og måltider i skoler med madordninger

---

Wistoft , Karen, Jensen, Bjarne Bruun, Roesen, Jette Vinter (2005): Værdier på spil? Mellem sundhedsfremme og forebyggelse i skolesundhedsplejen, Danish University of Education Press, Copenhagen.

Fødevareinstituttet
Danmarks Tekniske Universitet
Mørkhøj Bygade 19
2860 Søborg

T: +45 72 34 70 00
F: +45 72 34 70 01
www.food.dtu.dk

ISBN: 978-87-92158-02-4